

Jotika Hermsen

De vier levens van een spiritueel pionier

FRIEDA PRUIM

© 2024 Frieda Pruijm, www.friedapruim.nl

© 2024 Uitgeverij Samsara, Amsterdam

Redactie: Ander Opmeer

Vormgeving omslag en binnenwerk: Erik Thé, www.erikthedesign.com

Foto omslag: Nadine Ancher

Foto's binnenflap: privéarchief Jotika Hermsen

Foto auteur: Joep Naber

Foto's binnenwerk: privéarchief Jotika Hermsen, tenzij anders vermeld

Dit boek kwam mede tot stand dankzij een subsidie van het Catharina Halkes Fonds.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd zonder de uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van uitgeverij Samsara, Amsterdam.
www.samsarabooks.com

ISBN 978 94 93394 04 9

NUR 770

An Auspicious Day

*Don't chase the past
Or long for the future.
The past is left behind;
The future is not yet reached.*

*Have insight into whatever phenomenon is present,
Right where it is;
Not faltering and not agitated,
By knowing whatever is present
One develops the mind.*

*Ardently do what should be done today —
Who knows, death may come tomorrow.
There is no bargaining with Mortality
And his great army.*

*Whoever dwells thus ardent,
— active day and night —
Is, says the peaceful sage,
One who has an auspicious day.*

Uit: Gil Fronsdal, *The Buddha before Buddhism* (Shambhala, 2016)

Inhoud

Vooraf	9
Deel 1: JO – Opvoeding (1932-1953)	15
1. Aanvoerder van de Jopen op de boerderij	17
2. Een Rijk Rooms Leven	24
3. Gered door een Rotterdamse tiener in de oorlog	31
4. Honger naar kennis en ontwikkeling	37
5. Breuk met het boerenbestaan: het klooster in	41
Deel 2: MARIE-LOUISE – Ontwikkeling (1953-1976)	55
1. Kennismaking met het kloosterleven	57
2. Voorzichtig de wereld in	64
3. Leidinggeven in een tijd van vernieuwing	73
4. Experimenteren in Hengelo	87
5. Breuk met het klooster: uittreden	108
Deel 3: JOKE – Bevrijding (1974-1991)	123
1. Leidster zonder voetstuk in de cocounseling	125
2. Cocounselingexpert op een feministisch post-hbo	146
3. Bevrijding van de last van het verleden	162
4. Verlangen naar spiritualiteit en inkeer	172
5. Breuk met Harvey Jackins: afscheid van de cocounseling	180
Deel 4: JOTIKA – Verdieping (1986-nu)	201
1. Coördinator van een boeddhistische tempel	203
2. Leren en opladen tijdens retraites en reizen	227
3. Retraiteleraar en bruggenbouwer	245
4. Mettavihari's zwarte vlek: breuk in de lerarengroep	265
5. Verder op het boeddhistische pad	287
Beschouwing	319
Verantwoording en dank	329
Bronnen	335

Vooraf

Om Jotika Hermsen (1932) kun je niet heen in boeddhistisch Nederland. Zij is een vooraanstaande lerares in de *vipassana*- of inzichtmeditatie en non in de oudste boeddhistische stroming, de theravadatraditie. Bijna negentien jaar lang had zij de leiding over een tempel in Amsterdam. In 2005 ontving ze de Outstanding Women in Buddhism Award van de Verenigde Naties. Als negentigplusser begeleidt ze — samen met anderen — nog een dagelijkse ochtendmeditatie online, drie online retraites per jaar, een doorgaande meditatiegroep en een studiegroep.

Toch is zij niet altijd Jotika geweest. In de loop van haar leven is ze aangesproken met vier namen. Die staan voor de vier identiteiten die ze in haar leven heeft gehad. Ze groeide op als Jo, de oudste boerendochter in een groot rooms-katholiek gezin. Op haar 21ste werd ze kloosterzuster Marie-Louise, die werd opgeleid tot maatschappelijk werkster en later de leiding over de laatste, opstandige jonge zusters kreeg. Na haar uittreden in 1976 veranderde ze de naam van haar jeugd in Joke. Ze werd leidster van de therapeutische cocounselinggemeenschap in Nederland. Dat combineerde ze met een baan als docente aan een controversiële post-hbo-opleiding voor welzijnswerksters in Amsterdam, waar ze samenwerkte met de bekende feministe Anja Meulenbelt. Pas nadat ze in 1986 was gegrepen door de boeddhistische inzichtmeditatie, werd ze Jotika.

In al haar 'levens' was ze een waarheidszoeker. Zowel in het franciscanessenklooster als in de cocounselinggemeenschap zette ze zich jarenlang met hart en ziel in, ervan overtuigd dat ze de waarheid had gevonden. Maar na verloop van tijd begon ze daaraan te twijfelen en ging ze verder zoeken. In de boeddhistische meditatie vond ze uiteindelijk de waarheid die ze zocht.

Om op de juiste plek te belanden, maakte ze drie keer een radicale keuze met een breuk tot gevolg: ze keerde het boerenbestaan de rug toe om het klooster in te gaan, brak 23 jaar later met haar eeuwige geloften

om zich helemaal op de cocounseling te richten en veroorzaakte vervolgens een scheuring in de Nederlandse cocounselingbeweging vanuit een verlangen naar inkeer. Uiteindelijk kwam ze op het spoor van het boeddhisme, dat ze nooit meer verlaten heeft. Maar in 2015 kwam het wel tot een breuk met een deel van de Nederlandse vipassanaleraren, naar aanleiding van het grensoverschrijdende gedrag van hun leraar Mettavihari.

In veel opzichten was ze een spiritueel pionier. Zo was ze in 1956 de eerste kloosterzuster op de Sociale Academie in Enschede. Begin 1976 werd ze een van de eerste Nederlandse leraren in de cocounseling en in 1978 de eerste Nederlandse leidster van deze groeiende zelfhulpbeweging. Zij bracht in deze beweging in de jaren tachtig het gesprek over spiritualiteit op gang en werd de leidster van de aandachtscounseling. In 1992 werd ze de eerste vipassanalerares en vrouwelijke leidinggevende van een boeddhistische tempel in Nederland, en in 1995 een van de schaarse Europese boeddhistische nonnen in de theravadatraditie — op haar eigen voorwaarden.

Sinds 2011 woont ze op de Munnikenhof in het Overijsselse Heino, op de plaats waar ooit een klooster stond. Een mooiere plek kan deze vrouwelijke monnik zich niet wensen. Nadat Amsterdam zo'n dertig jaar lang haar thuisbasis was, is ze terug in het oosten van het land, waar ze opgroeide. In Heino bewoont ze een eenvoudig appartement met twee kamers en ontvangt ze haar vele bezoekers aan de keukentafel. Een groot computerscherm op een bureau ernaast domineert de huiskamer. Daarmee blijft ze verbonden met de wereld, nu ze steeds minder mobiel wordt door een spierziekte. Via dit scherm begeleidt ze meditatie en retraites, volgt ze boeddhistische lessen en ontvangt ze tientallen mails per dag.

In 2006 ontmoette ik Jotika Hermsen voor het eerst, toen ik als redacteur van het feministische maandblad *Opzij* een reportage schreef over de opkomst van stilteactiviteiten. Ik bezocht een meditatieavond van de als feministisch bekendstaande Jotika in haar tempel op de Sint Pieterspoortsteeg in Amsterdam. Haar benadering sprak me aan en stimuleerde me om te gaan mediteren. In de jaren erna volgde ik een aantal retraites bij haar. Daar ontdekte ik dat zij bevlogen en toegankelijk spreekt over de boeddhistische leer. Dus toen ze iemand zocht om haar

teksten te ordenen, stelde ik haar voor om de mooiste daarvan te bundelen in een boek.

Terwijl we samen werkten aan *Anders zien* (2022) raakte ik ervan overtuigd dat ook Jotika's levensverhaal beslist niet samen met haar lichaam in vlammen op mocht gaan. Haar spirituele ontwikkeling verdiende in mijn ogen een biografie. En ik wilde die biografie graag schrijven, omdat christendom, kloosterleven, persoonlijke ontwikkeling, feminisme en boeddhisme ook belangrijke thema's in mijn eigen leven zijn. Vaak wordt een biografie pas geschreven als iemand is overleden, maar het leek me waardevol om haar eigen herinneringen hierin nog te kunnen opnemen. Gelukkig wilde ze daaraan meewerken. Ze gaf me de vrije hand om in dit boek mijn interpretatie te geven van haar leven.

Haar levensloop riep bij mij veel vragen op: Hoe belandde ze als onzekere boerendochter in de ene na de andere leidinggevende functie? Wat bewoog haar om tot drie keer toe radicaal van koers te veranderen, met bijbehorende nieuwe namen? Hoe vallen deze breuken te rijmen met haar conflictvermijdende karakter? Wat maakte dat ze besloot om na haar uittreden als franciscanes en een periode van vrijheid opnieuw non te worden, dit keer in een boeddhistische traditie? Waarom liep het in 2015 spaak tussen Jotika en een deel van de andere Nederlandse vipassanaleraren, terwijl ze tot die tijd een verbindende rol in deze groep had gespeeld? En in hoeverre is er een rode draad te ontdekken in de op het eerste gezicht zo verschillende identiteiten die ze heeft gehad?

Daarover sprak ik vele malen met haarzelf, en met 44 bekenden uit haar verschillende levensfasen. Door deze gesprekken ging ik meer kanten van Jotika zien dan de bescheiden en zeer sympathieke vrouw die ze zeker ook is. Een van de geïnterviewden, Jan Andreae, formuleert dat in dit boek treffend: 'Mensen die haar minder goed kennen zeggen: wat een erudiete, wijze, eenvoudige vrouw, terwijl ik inmiddels denk: je moest eens weten! Achter de coulissen is ze ook een pitbull: niks is zomaar goed, voorbereidingen moeten heel grondig en alles moet vijf keer worden gecontroleerd. Dus achter haar bescheidenheid en hoge mate van vriendelijkheid zitten ook een enorme eigengereidheid en kritische geest.'

Ik kreeg ook inzage in Jotika's dagboeken en brieven, zodat ik een idee kreeg van hoe ze een aantal gebeurtenissen in de beschreven

periodes had beleefd. Daarnaast verdiepte ik me in de historische context van haar levensverhaal. Aan de hand van al deze informatie beschrijf ik in dit boek niet alleen Jotika's levensloop, maar schets ik ook een beeld van bijna een eeuw levensbeschouwelijke ontwikkelingen in Nederland: bloei en neergang van de Rooms-Katholieke Kerk en het kloosterleven, opkomst van de vrouwenbeweging en de behoefte aan persoonlijke groei, de plaats van de cocounselingbeweging daarin, de groeiende populariteit van meditatie en boeddhisme en de geschiedenis van de vipassanabeweging in Nederland.

Hoe duid je iemand aan die in de loop van haar leven vier namen heeft gehad, en nog steeds met verschillende namen wordt aangesproken? Ik heb ervoor gekozen om haar in dit boek steeds bij de naam te noemen die bij de betreffende periode hoort. Als ik haar sprekend opvoer als negentigplusser, noem ik haar Jotika, de boeddhistische naam die ze sinds 1995 draagt.

De vier delen van dit boek corresponderen met haar vier namen en levensfasen: Jo (1932-1953) gaat over haar opvoeding, Marie-Louise (1953-1976) over haar ontwikkeling, Joke (1974-1991) over haar bevrijding en Jotika (1986-nu) over de verdieping die zij vond. Deel 3 en 4 beginnen enkele jaren voordat de vorige periodes zijn afgerond, omdat ze in haar kloostertijd al begon met cocounselen en in haar cocounselingtijd de boeddhistische meditatie ontdekte.

Elk deel bestaat uit vijf hoofdstukken, die steeds ingaan op een specifiek thema in deze levensfase. Na elk deel volgt een katern met foto's uit die tijd. In de slotbeschouwing zet ik een aantal thema's op een rijtje die als een rode draad door haar vier identiteiten lopen. Omwille van de leesbaarheid heb ik ervoor gekozen om niet met voetnoten te werken, maar achter in het boek te verantwoorden hoe ik te werk ben gegaan en aan te geven welke bronnen ik heb gebruikt.

Frieda Pruijm

Juli 2024

DEEL 1

JO

Opvoeding
(1932-1953)

1.

Aanvoerder van de Jopen op de boerderij

Voordat Jo Hermsen het levenslicht zag, had ze er al een aantal levens in Azië op zitten. Daarvan raakte ze althans overtuigd toen ze in 1988 een enorme drang kreeg om naar de Himalaya te gaan, twee jaar nadat ze op het spoor van de boeddhistische meditatie was gekomen. Moest ze dit letterlijk nemen en op reis gaan, of had het een symbolische betekenis? Ze raadpleegde hierover een helderziende in Amsterdam, in wie ze vertrouwen had. 'Je hebt vele levens geleid in de uitlopers van het Himalaya-gebergte', vertelde hij haar met een krakende stem, nadat hij in trance was gegaan. 'Maar nu moet je hier zijn vanwege je christelijke ouders.'

Dat ze eerder in Azië had geleefd, klonk haar plausibel in de oren. Wat ze bij haar rooms-katholieke ouders te zoeken had, was haar in 1988 minder duidelijk. Toch was ze uit die ouders geboren, op vrijdag 29 juli 1932. Ze was het eerste kind van Johan Hermsen (1900-1988) en Dina Hermsen-Verwoolde (1910-1999), de eigenaren van boerderij 't Hekke in buurtschap Leesten aan de zuidkant van Zutphen. Op steenworp afstand van deze plek, aan de Vierakkersestraatweg, waren haar ouders allebei geboren en getogen, schuin tegenover elkaar.

Loop je nu langs de noordzijde van de Vierakkerse Laak, over een graspad voorbij een stuw, dan kun je je met veel verbeeldingskracht nog voorstellen dat daar, achter een rij wilgen, boerderij 't Hekke heeft gestaan. In 1960 brandde het oorspronkelijke huis af doordat moeder kleding in de kachel had gestopt; hierdoor vatte het rieten dak vlam. De boerderij die ervoor in de plaats kwam, moest in 1994 wijken voor een bedrijventerrein.

Gelukkig is er nog een luchtfoto van het ouderlijk huis, die bij Jotika Hermsen in de woonkamer hangt. Ze zegt goede herinneringen te bewaren aan deze toen nog idyllische plek. Daar groeide ze op als oudste van tien kinderen: zes meiden en vier jongens. Haar vader had een gemengd bedrijf, met melkvee, kippen, varkens, paarden, fruitbomen en

akkerland, waarop hij onder meer aardappels, graan en veevoer verbouwde.

Op het moment dat Johanna Alleberta Maria (roepnaam Jo) werd geboren, was vader Hermsen de rogge aan het opsteken. 'Papa en mama zijn blij met mij', schreef ze over het begin van dit leven op 2 april 1980 in haar dagboek, haast om zichzelf daarvan te overtuigen. Want hoe dat tot uiting was gekomen wist ze niet, getuige het vervolg: 'Mama, heb je mij tegen je aangelegd, vastgehouden? Heb ik bij je gedronken?' Ruim twee jaar eerder had ze al eens genoteerd: 'Papa en mama hebben van mij gehouden zonder 't te laten zien.'

Contemplatie en daadkracht

'Mijn ouders gingen hun eigen gang en wij moesten ons maar zien te redden', zo typeert Jotika als negentigplusser haar opvoeding. 'Alleen als we in hun ogen te ver gingen, werd er iets van gezegd. Daarbij hielden ze zich aan de normen en waarden van de Rooms-Katholieke Kerk.'

Ze was een gehoorzaam kind, dat voor haar jongere zusjes en broertjes zorgde en niet in opstand kwam tegen haar ouders. 'Mijn vader wist precies wat hij wilde en stelde hoge eisen aan zichzelf en aan zijn vrouw en kinderen. Mijn moeder had een dienende positie. Ze kreeg elf kinderen, van wie de een na jongste, Theo, vlak na de geboorte overleed. Omdat hij niet was gedoopt, kreeg hij geen graf op het kerkhof. Daar heeft mijn moeder aan geleden, dat weet ik zeker, al heeft ze er nooit iets over gezegd. Praten deed ze sowieso niet.'

Als meisje was Jo al 'diep religieus'. Soms ging ze tussen de middag vanuit school, naast de kerk in Vierakker, in haar eentje naar het Mariakapelletje om te bidden. Ze lag ook graag in de wei naar de hemel te kijken en na te denken over het leven en het geloof. 'Mijn vader had ook dat meditatieve, contemplatieve, beschouwende. 's Morgens na het melken zat hij op zijn krukje in het weiland in de verte te staren. Dan stond ik soms achter hem. 's Zondags stak hij een sigaar op en kuierde hij tevreden over het land dat hij de rest van de week bewerkte; ik liep dan met hem mee. Mijn moeder had die gevoeligheid niet. Daardoor voelde ik me dichter bij mijn vader, hoewel praten met hem ook niet mogelijk was.'

In haar moeder herkent ze het ondernemende. ‘Ze had net als ik sterrenbeeld Leeuw, was doortastend, nieuwsgierig, had plezier in het leven en stond open voor nieuwe dingen. Was voorzitter van de boerinnenbond, had als eerste in het dorp een rijbewijs, eerder dan mijn vader, en beheerde bij ons thuis het geld. Vaak fungeerde ze als chauffeur voor de pastoor. Dan deed ze een grote herenhoed op, omdat ze als vrouw niet alleen met hem in de auto mocht zitten. Ze kon ook lol maken met de knechten en de meiden die hielpen op de boerderij, en had nooit haast. Donderdags en zaterdag hielp ze papa op de markt, bracht met de auto kisten met fruit rond die hij had verkocht. Ons liet ze dan alleen thuis, als we niet mee hoefden om te helpen; we moesten dan zelf maar zien dat we wat te eten kregen: een kip vangen, slachten en braden of zo. Mijn moeder was net zo religieus als mijn vader, maar op een heel andere manier: ze hield van de ceremonies en zong in het koor.’

Jotika’s contemplatieve kant, haar behoefte om naar binnen te keren, lijkt dus afkomstig van haar vader, evenals haar veeleisendheid. Haar daadkrachtige, energieke kant, haar nieuwsgierigheid en haar frivoliteit heeft ze waarschijnlijk van haar moeder. Haar vermogen om te genieten kreeg ze met de paplepel ingegoten, net als haar religiositeit. De omgang met haar moeder vond ze lastiger dan die met haar vader; met haar voelde ze zich minder verbonden, hoewel ze in een aantal opzichten best veel op haar leek.

De Jopen

Van Jo’s zussen en broers zijn er in 2024 vijf overleden: Riet, Jan, Berthus, Henk en Ria. Dinie is dementerend. De andere drie komen in dit boek aan het woord: Bep (1934), Willemien (1944) en nakomertje Louis (1954). Ik sprak ook met Willy Hermsen-Nijenhuis (1942), de vrouw van Jo’s oudste broer Jan (1936). Hoe kijken zij terug op hun (schoon)ouders en hun grote (schoon)zus?

‘Vader sprak de oudste kinderen voor het gemak aan met “de Jopen”, naar de roepnaam van Jo’, vertelt Bep. ‘Wie ben je dan? Eén van dat hoopje. We waren allemaal welkom, maar werden niet als unieke personen gezien.’ Zo heeft Jo het ook ervaren: ze mochten er allemaal zijn, maar er was geen ruimte voor hun eigenheid en individuele behoeftes.

Het werk op de boerderij stond centraal. Daar moest iedereen haar of zijn steentje aan bijdragen, waarbij Jo al snel de aanvoerder van ‘de Jopen’ werd. Op zaterdag maakte ze briefjes met de verschillende grote en kleine taken in en om het huis, die ze in een schaalte deed en die haar zusjes trokken als sinterklaaslootjes.

Als vader de Jopen riep, had hij hun hulp nodig op het land, bijvoorbeeld bij het aardappels poten en rooien, dorsen en hooi binnenhalen. Jotika heeft daar nostalgische herinneringen aan: ‘Maiskolven kwamen op een grote hoop midden op de deel te liggen. Als kinderen gingen we op die hoop zitten om de “baard” eraf te halen. De mooiste baarden bewaarden we in een weckfles. Dat was zo gezellig, allemaal samen. En in november plukten we knollen voor de koeien, die door papa werden opgehaald met een kar.’

Zus Bep typeert haar oudste zus als iemand met een groot verantwoordelijkheidsgevoel: ‘Dat ze de oudste was, heeft een enorm stempel gedrukt op haar leven. Ze was een vanzelfsprekende leider, die zorgde dat we alles deden wat we moesten doen. Zo kon ze zeggen: *“Het is tied, wie mot goan.”* Ik weet ook nog dat het haar als tiener lukte om met twee volle melkbussen van 30 liter voor op een transportfiets door een weiland te fietsen naar huis. Ongelooflijk vond ik dat. Ze was onstuitbaar: toen we een keer voor sinterklaas aan het dichten waren, vond ze de rijmwoorden die wij bedachten steeds niet goed genoeg. Ik kreeg zo’n slaap, want het was bijna middernacht. Maar zij rustte niet voor het perfect was.’

Moeders leven draaide om het huishouden, hoewel ze veel meer in haar mars had, getuige haar voorzitterschap van de boerinnenbond. ‘Van haar heb ik wassen en naaien geleerd, en olieballen bakken’, zegt Bep. ‘Maar ik herinner me niet dat ik ooit bij haar op schoot zat of over iets gepraat heb.’ Ze waardeert het dat moeder de kinderen meegaf oog te hebben voor mensen die het minder hebben. ‘Als er vrouwen van het nabijgelegen woonwagenkamp spullen kwamen verkopen, kocht ze altijd wat en gaf ze een bord warm eten of een goed belegde boterham.’ Jotika herinnert zich dat ze een keer vesten van de kapstok stalen. Later zag haar moeder in Zutphen iemand met een van die vesten lopen. Ze ging naar de politie en kreeg de vesten terug.

Vader was streng. Van hem mochten zijn dochters niet ‘met poeder op’ naar de kerk. ‘Dan zei hij: “Doe die rommel weg!”’, vertelt Bep. ‘Toen

ik later overwoog om bij de karmelietessen in te treden, in een klooster waar het bidden centraal stond, zei mijn vader: *“Deerne, dat moj niet doen, ie hebt toch hand’n gekreg’n om goed voor oezelf te zorgen?”* Dat kwam voort uit bezorgdheid. We hadden allemaal ontzag voor wat hij zei. Tegen spreken was er bij de meisjes niet bij, je mening zeggen ook niet. De jongens deden dat wel. Die hebben veel strijd met hem geleverd.’

‘In de beleving van mijn man moesten de jongens werken op de boerderij; de meiden konden studeren, naast hun hulp in de huishouding’, vult schoonzus Willy aan. Met haar man Jan woonde ze na hun huwelijk een jaar bij haar schoonouders, en ze kon het altijd goed met moeder Hermsen vinden. ‘Met haar kon je overleggen.’

De veel jongere Willemien, die tot haar 32ste thuis woonde, heeft minder goede herinneringen aan haar moeder. ‘Ze was het liefst op pad, en in die zin modern, maar qua opvattingen was ze traditioneel: ze maakte ze zich druk over wat anderen van ons zouden denken. Toen ik later trouwde met Joop, die niet katholiek was, was het huis te klein. En toen mijn jongere zus Ria ongetrouwd zwanger was, gaf dat een heisa van hier tot gunter. In Doesburg op kostschool had ik enorme heimwee, maar mijn ouders heb ik daar nooit gezien.’ Net als Jo typeert ze haar opvoeding vooral als ‘zeggen wat wel en niet mocht’.

Louis kwam precies 22 jaar na Jo ter wereld, toen Jo al in het klooster was; zijn naam werd afgeleid van haar kloosternaam Marie-Louise. Zijn vader was toen al 54 en zijn moeder 44. ‘Dat leeftijdsverschil kon je goed merken’, zegt hij. ‘Mijn vader was erg van: zoals het vroeger was, zo moet het blijven. En als er een meningsverschil was, bleef hij altijd bij zijn eigen standpunt. Met mijn moeder kon ik het beter vinden, daar kon ik me makkelijker tegen uiten als er iets was. Toen ik de boerderij in 1976 van ze overnam, bleven mijn ouders bij ons op het erf wonen. Mijn moeder bleef bij ons tot we het terrein in 1994 aan de gemeente verkochten, zes jaar na het overlijden van vader.’

Na Jo’s vertrek naar het klooster in 1953 (zie deel 2 van dit boek) begonnen vooral de nog thuiswonende jongens zich steeds meer af te zetten tegen hun autoritaire vader, een strengheid waar Jo niet zo’n last van had gehad — in haar jeugd in de jaren dertig en veertig was die nog vanzelfsprekend. Er ontstonden ook onderlinge wrijvingen in het gezin, onder meer over wie de boerderij zou overnemen. Die gingen aan Jo voorbij omdat ze zeker in het begin van haar kloostertijd nauwelijks

contact mocht hebben met thuis. Een aantal broers en zussen verbraken zelfs helemaal het contact met anderen. Jo — zoals ze altijd voor haar broers en zussen bleef heten — onderhield haar hele verdere leven met iedereen contact, maar door haar altijd volle agenda zag ze hen minder frequent dan sommigen hadden gewild.

Toen Jo nog thuis woonde, trok ze met de ene broer of zus niet meer op dan met de andere. Ook niet met Bep, hoewel ze veel interesses deelden en later allebei kloosterzuster werden in Denekamp. Waarschijnlijk lagen hun karakters te ver uit elkaar. Riet — qua leeftijd tussen hen in — zag een heel andere toekomst voor zich: zij wilde boerin worden en kreeg acht kinderen. Met broer Jan voelde Jo de meeste verwantschap, die was naar binnen gekeerd en dromerig, maar ook met hem ondernam ze weinig. Vriendinnen had ze evenmin. Jotika: 'Een groot boerengezin is een gemeenschap op zich. We werkten hard; voor spelen was weinig tijd.' Op vakantie gingen ze nooit. In de zomer fietsten ze één dag met moeder naar de Veluwe: bosbessen plukken en naar pretpark Julianatoren in Apeldoorn.

Oma's

Opoe Hermsen (geboren als Gerarda Maria Metz) kwam in 1944 bij het gezin Hermsen in huis wonen, en bleef daar tot haar dood in 1956. Zij was de tweede vrouw van Jo's grootvader, die al vroeg zijn eerste vrouw was verloren; haar vader was toen twee. 'Na de dood van mijn grootvader mocht ze kiezen bij wie van de kinderen ze het liefst in huis wilde, en ze koos voor papa', vertelt Jotika. 'Zo kreeg mijn moeder iemand erbij die helemaal verstijfd was van de reuma. Twee keer per week kwam er een wijkzuster voor haar. Als ze naar de wc moest, luidde ze een belletje. Ze was zo licht dat ik haar alleen uit bed kon tillen en op de postoele kon zetten. Dan sloeg ik een doek om haar heen en maakte ik een bak met warm water voor haar voeten. Dat vond ze fijn. Maar vaak hoorden we dat belletje niet. We stormden langs haar kamer op de begane grond naar boven, naar de meisjes- of jongensslaapkamer. Het was een ontzettend lief mens, ze heeft nooit een klacht geuit.'

Ook aan de moeder van haar moeder, oma Verwoolde, bewaart Jotika goede herinneringen. Deze oma typeert ze in haar boek *Anders zien* op

een manier die doet denken aan haarzelf als negentigplusser: 'Mijn zus en ik gaan even bij haar langs na school. (...) Ze heeft een vriendelijk gezicht. Ze is altijd blij als ze ons ziet. Als we komen is het goed, maar als we gaan is het ook goed. Ze heeft ons niet nodig, ze doet ook geen moeite om aardig te zijn. Ze is gewoon vriendelijk en ik voel me o zo veilig. Op het fornuis staat warme chocolademelk. Ze zet de kommen neer, pakt de kan en dan is er het geluid van het inschenken. Geen woorden over stilte, geen uitleg, ze is het gewoon. Ze hoeft niet te doen alsof, ze is het.'